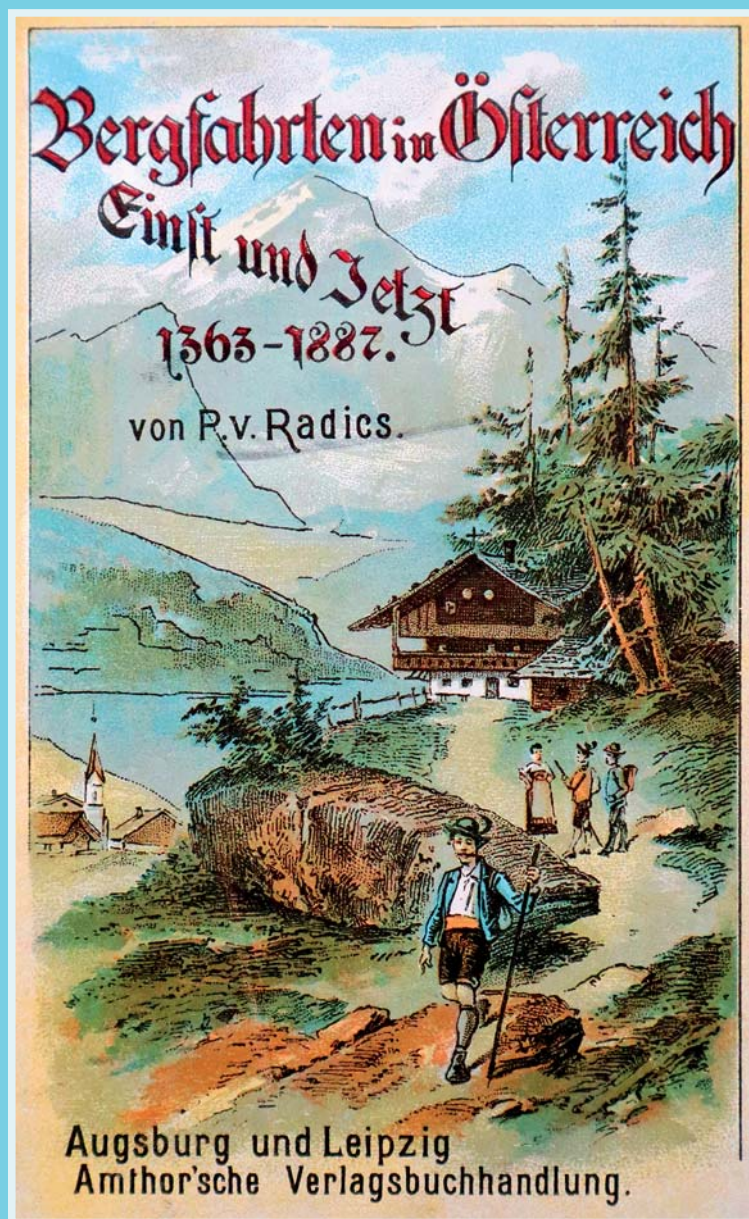

68
2020

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2020, letnik 68, številka 2

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

1. junija 2020

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktober/ October 2020

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gasperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ *Slovenian Research Agency*
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover:

Peter Radics: Bergfahrten in Österreich. Eins und Jetzt 1363–1887.

Augsburg, Leipzig: Amthor'sche Verlagsbuchhandlung, 1888 (Narodni muzej Slovenije).

Na zadnji strani/ Back cover:

Detajl poslikave t. i. viteške dvorane v prvem nadstropju župnišča
v Veliki Nedelji (foto: M. Kemperl) / Detail of the painting in the so-called Knight's Hall
on the first floor of the parish house in Velika Nedelja (photo: M. Kemperl).

KAZALO

Razprave

Metoda Kemperl:	Baročno župnišče v Veliki Nedelji. Načrta Jožefa Hofferja za prezidavo167
Patrizia Farinelli:	Od Danteja do Casanove. Italijanske knjige v Zoisovi knjižnici.....181
Tanja Gomiršek:	Oljkarstvo v Goriških brdih od novega veka do pozebe leta 1929191
Miha Šimac:	Iz življenja pozabljenega mecena. Oporoka Vencija Arka (1826–1901)207
Robert Devetak:	Začetki in razvoj telefona na Goriškem in Gradiškem do prve svetovne vojne217
Marija Mojca Peternel:	Planinski vodniki po slovenskem gorskem svetu od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne227
Tina Potočnik, Tanja Simonič Korošak:	Arkade na Navju. Monumentalna pokopališka arhitektura 19. stoletja in Plečnikova predelava241
Jelka Piškurić:	Začetki zapora na izjanskem gradu (1946–1956)257
Barbara Vodopivec:	Zakonodajni in institucionalni okvir transferjev predmetov kulturne dediščine v povojni Jugoslaviji273
Andrejka Ščukovt, Katja Kosič:	Vas Slapnik v Goriških brdih.....293

Po razstavah

Žele(z)na dama. Kneginja s Kapiteljske njive (<i>Petra Stipančič</i>)307

Jubilej

Šestdeset let Marte Verginella (<i>Katarina Keber in Irena Selišnik</i>)311
--

Ocene in poročila

Martin Bele: Pogumni vojaki in zviti politiki. Boji in spletke spodnještajerskih plemičev v 13. stoletju (<i>Matjaž Bizjak</i>)315
Lilijana Žnidaršič Golec: Kariere duhovnikov na Slovenskem v zgodnjem novem veku. Vzvodi, okolščine, (samo)prezentacija (<i>Matjaž Ambrožič</i>)316

Drago Kolenc: Grajska gospoda iz raja na Krasu.	
Pivški graščini Ravne in Šilentabor (<i>Igor Gardelin</i>)	317
Jurij Perovšek: Slovenci in slovanski svet:	
politične slike od včeraj in danes (<i>Ivan Smiljanič</i>)	319
Matjaž Grahornik: Dvorec Mala Loka.	
Sledi časa in lastnikov (<i>Boris Golec</i>)	322

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 621.395.3(450.367)"1894/1914"

Prejeto: 21. 2. 2020

Robert Devetak

dr., Univerza v Novi Gorici, Vipavska 13, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: devetak.robert@gmail.com

Začetki in razvoj telefona na Goriškem in Gradiškem do prve svetovne vojne

IZVLEČEK

Prispevek obravnava začetke razvoja telefonije in širitve telefonskega omrežja na Goriškem in Gradiškem v obdobju Avstro-Ogrske. Gorica je uspešno sledila drugim deželnim središčem na Slovenskem, saj si je prvo telefonsko centralo zagotovila leta 1894. V naslednjih letih in desetletjih se je omrežje širilo najprej znotraj mesta, predvsem med javne institucije, gospodarske subjekte, trgovce, zdravstvene institucije in zasebne uporabnike. Šele z vzpostavitvijo zveze s Trstom leta 1906 se je Gorica priključila na medkrajevno povezavo, čemur je sledila postopna širitev telefonskih priključkov in central v druge kraje dežele. V članku je na podlagi časopisnih in tiskanih virov prikazano, kako se je omrežje širilo po deželi, kakšni so bili odzivi na telefon in kdo so bili njegovi prvi uporabniki.

KLJUČNE BESEDE

Gorica, Goriška in Gradiška, telefon, zgodovina telekomunikacij, 19. in 20. stoletje

ABSTRACT

THE BEGINNINGS AND DEVELOPMENT OF THE TELEPHONE IN THE COUNTY OF GORIZIA-GRADISCA UP TO THE FIRST WORLD WAR

The article discusses the beginnings of telephony and the expansion of the telephone network in the County of Gorizia-Gradisca during the period of Austria-Hungary. Gorizia successfully followed other territorial centres across Slovenian lands, obtaining its first telephone switchboard in 1894. In the following years and decades, the network first expanded within the city of Gorizia, primarily among public institutions, companies, tradesmen, healthcare institutions, and private users. It was only after establishing connection with Trieste in 1906 that Gorizia also set up an interurban network, followed by a gradual expansion of telephone connections and switchboards to other places across Gorizia-Gradisca. Drawing on newspaper and printed sources, the article describes the spread of the network across the territory, the population's response to the telephone, and its first users.

KEY WORDS

Gorizia, Gorizia-Gradisca, telephone, history of telecommunications, nineteenth and twentieth centuries

Uvod

Za drugo polovico 19. stoletja je značilen hiter razvoj novih tehnologij, ki so zaznamovale moderno družbo. Obdobje med letoma 1870 in 1920 številni označujejo kot tehnično revolucijo. Poleg razvoja elektrotehnike, avtomobilizma, kinematografije, radia in številnih drugih iznajdb lahko med najpomembnejše štejemo tudi telefon.¹ Električna naprava, ki jo je leta 1876 iznašel in patentiral ameriški inovator Alexander Graham Bell, je omogočala govorno komunikacijo na daljavo z električnim tokom po telegrafski žici.² Kljub začetnemu nezaupanju tako javnosti kot oblasti, ki v veliki meri niso razumele uporabnosti in pomena telefona ter so ga videle kot tehnološko igrabo ali nepotreben strošek, je telefon spremenil način komunikacije in družbene interakcije. Vplival je na dojemanje prostora, sociabilnosti in časa. Pospetil je komunikacijo na daljše razdalje in s tem ključno vplival na pretok informacij, politiko, gospodarstvo in splošen družbeni razvoj.³ Obliko in delovanje Bellovega telefonskega aparata nam podaja takratno časopisje: »*Telefon je prav priprosto zložen. V leseno cev je vložena tanka železna ploščica, za katero se nahaja z dratom obvit magnet. V to cev se govori, železna ploščica jame vihteti (tresti), vihtenje preide na magnet, ki je posreduje na dratovod. Če je na unem konci dratovoda drug telefon, prenaša se vihtenje z dratovoda na magnet in z magneta na železno ploščico, in če je tam uho nastavljeno sliši natančno vse, kar se na unem konci govori, gode ali poje.*«⁴ Naslednja leta in desetletja so njegov osnovni koncept nenehno nadgrajevali in ga postopoma preoblikovali v najpomembnejše komunikacijsko sredstvo. Po uspehu v ZDA, Zahodni Evropi in Nemčiji se je naprava hitro pričela širiti tudi na Avstro-Ogrskem.⁵

Na Avstro-Ogrskem je bilo vzpostavljane večine prvih telefonskih linij v rokah lokalnih oblasti ali premožnih posameznikov oziroma podjetij. Državne oblasti v začetku novi iznajdbi niso posvečale veliko pozornosti. Kljub temu pa so si hitro zagotovile monopol nad telefonskim omrežjem, nadzor nad njim pa podelile trgovinskemu ministrstvu. To je bilo pristojno za izdajanje koncesij za izgradnjo omrežij. Številni pogoji so škodovali koncesionarjem. Državne oblasti so imele pravico nadzirati telefonska omrežja in ustaviti delo central v rokah koncesionarjev, če so odkrile nepravilnosti. Določale so pogoje za nastanitev uslužbencev in takse za telefonske priključke. Imele so tudi pravico do policijskega nadzora lastnikov telefonov.⁶ Že leta 1887 so državne

oblasti uvedle določene regulative, ki so se nanašale na izgradnjo telefonskega omrežja in uporabo telefonov. Vse telefonske zveze so morale biti tako po novem povezane s poštnimi in telegrafskimi uradi. Določili so namen uporabe telefonov, pristojbine za izgradnjo omrežij in cene klicev.⁷ Leta 1892 je sledilo poddržavljenje telefonskih mrež v glavnih deželnih središčih in prenehanje izdajanja koncesij.⁸ Številni zasebniki in zasebna podjetja zaradi visokih stroškov in omejitev niso zmogli sami financirati izgradnje novih, predvsem medkrajevnih povezav, zaradi česar so to nalogo postopoma prevzele državne oblasti. Te so pri tem videle tudi finančne koristi, saj so lahko samostojno določale tarife za klice.⁹

Slovenski prostor je v stik s telefonijo prišel kmalu po njeni iznajdbi. Za prvi, neuspešen prenos zvoka na daljavo preko telegrafskega kabla velja poskus v Mariboru 10. decembra 1877 med telegrafskimi postajami Gradec, Maribor in Celovec.¹⁰ Še pred koncem leta so prvi poskus izvedli tudi v Ljubljani, v pisarni deželnega predsednika Boguslava Widmanna. Kranjska prestolnica je prvo telefonsko linijo dobila leta 1881, ko je industrialec Albert Samassa napeljal 140 m dolgo telefonsko linijo med svojim uradom doma in tovarno.¹¹ Tudi večina drugih prvih telefonskih linij v slovenskih deželah je bila v zasebni lasti.¹² Trst je prvo krajevno telefonsko centralo dobil leto kasneje in se hitro razvil v najrazvitejše središče telefonije v slovenskem prostoru pred prvo svetovno vojno.¹³ V naslednjem desetletju so mu sledila deželna središča, kot na primer Gorica, Ljubljana in Maribor. Večina prvih telefonov je delovala na poštnih in telegrafskih uradih, od koder so se mreže širile med druge uporabnike.¹⁴ Kot bo razvidno iz virov, sta se mreža in število uporabnikov širila počasi, a so do prve svetovne vojne telefonsko povezavo dobila vsa večja središča na Slovenskem ter pomembnejši stratiški in turistični kraji.¹⁵

Začetki telefona v Gorici

Podobno kot druga deželna središča na Slovenskem je ob koncu 19. stoletja telefon dobila tudi Gorica, glavno mesto dežele Goriške in Gradiške. Šlo je za večnarodnostno središče goriških Italijanov, Slovencev in Furlanov, v mestu pa sta poleg njih živeli

¹ Hobsbawm, *The Age of Empire*, str. 52.

² Gl. npr.: Fang, *A History of Mass Communication*, str. 83–85.

³ Pušnik, *Kulturna zgodovina*, str. 26–30.

⁴ *Soča*, 7. 12. 1877, št. 49.

⁵ Pušnik, *Kulturna zgodovina*, str. 30–35.

⁶ Lazarevič, *Začetki uvajanja telefonije*, str. 99.

⁷ *Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane*, str. 439–448. 116. Ukaz ministerstva za trgovino od 7. oktobra 1887, o gradnji in rabi telefonskih naprav, ki imajo biti sklenjene z državnim telegrafom.

⁸ *Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane*, str. 1029. Zakon z dne 29. decembra 1892. I. o poddržavljenju mestnih telefonskih mrež.

⁹ Lazarevič, *Začetki uvajanja telefonije*, str. 99.

¹⁰ Žontar et al., *Razvoj poštne prometa*, str. 159.

¹¹ Lazarevič, *Začetki uvajanja telefonije*, str. 97.

¹² Pušnik, *Kulturna zgodovina*, str. 35.

¹³ Žontar et al., *Razvoj poštne prometa*, str. 159.

¹⁴ Prav tam, str. 159.

¹⁵ Prav tam, str. 162.

še številčna nemška in judovska skupnost.¹⁶ Po vojni med Italijo in Avstrijskim cesarstvom leta 1866 je dežela postala mejno območje, Gorica pa posledično središče kopenske trgovine s Kraljevino Italijo.¹⁷ Za razvoj trgovine in industrije ter pretok informacij je bila velikega pomena izgradnja telekomunikacijskega omrežja in infrastrukture. V časopisu *Domovina* so leta 1869 zapisali: »Če v katerem drugem oziru, je naše stoletje stoletje napredka ozir trgovskega in splošnega družabskega občenja, in po pravici demo, kedar hočemo XIX. stoletje glede na občni napredek ob enkratnem označiti »stoletje železnic in telegrafov.«¹⁸ Gorica je železniško povezavo s Trstom in Vidmom dobila leta 1860, kar je skrajšalo časovne razdalje in omogočilo hitrejši razvoj gospodarstva, predvsem tržno in izvozno usmerjenega (svilni izdelki, vino, sadje).¹⁹ Predvsem izvoz sadja se je hitro povečeval, med letoma 1870 in 1890 se je tovor preko železniške postaje v Gorici povečal za več kot trikrat, z okoli 470 ton na okoli 1580 ton.²⁰ Kasneje se je železniška mreža razširila še na vzhod in sever.²¹ Dodatno se je dežela večjim središčem približala z vzpostavitev telegrafске mreže. Leta 1892 je imelo telegrafsko postajo 20 večjih in pomembnejših središč v deželi.²² Nadgradnjo je v tem oziru predstavljala vzpostavitev telefonskega omrežja.

Goriška javnost se je s telefonom seznanila že hitro po njegovi iznajdbi in prvih poskusih z uporabo na Slovenskem. O novi iznajdbi je že decembra 1877 poročala *Soča*, ki je napravi napovedala dobre obete: »Ni dvomiti da se v kratkem povsod napravi telefonična zveza, ker je občenje po telefonu veliko bolj priležno in zanesljivo, kakor po telegrafu.«²³ Kljub temu je trajalo še skoraj dve desetletji, da je Gorica in s tem dežela dobila prvi telefon. Vmes je profesor Anton Šantel leta 1887 v prostorih goriške čitalnice slovenski javnosti pripravil predavanje o delovanju naprave. S praktičnim prikazom je predstavil, kako poteka komunikacija, saj si velika večina ljudi ni predstavljala, kako deluje prenos zvoka na daljavo.²⁴ Prve ideje o vzpostavitvi telefonske zveze v Gorici se omenjajo leta 1890, ko je občina objavila okrožnico, da je c. kr. poštno vodstvo v Trstu pripravljeno postaviti telefonsko centralo, združeno s telegrafom, če pridobi dovolj naročnikov, s čimer bi pokrili stroške postavitve.²⁵ Kljub temu pa po vsej verjetnosti zaradi nezainteresiranosti javnosti pobuda ni bila sprejeta, tako da do

postavitve še ni prišlo. Podobno kot v Gorici so imeli težave z izgradnjo lokalnega telefonskega omrežja v Ljubljani pet let prej. Cena priključka na omrežje naj bi znašala med 100 in 120 goldinarji, letna naročnina pa okoli 20 goldinarjev. Pobuda ni zaživela, ker pobudnikom ni uspelo zbrati 25 interesentov.²⁶ Potencialne uporabnike je verjetno odvrnil visok strošek priklopa in uporabe telefona. Podobno bi lahko trdili tudi za Gorico. Projekt je bil tako realiziran šele štiri leta kasneje, ko so 1. novembra 1894 otvorili telefonsko centralo v prostorih glavne poštne stavbe v Gorici. Prva povezava je potekala med zgradbo pošte in južno železniško postajo, kjer so postavili tudi javno telefonsko govorilnico.²⁷ Mestna telefonska mreža se je v naslednjih letih širila počasi. Oblast je dala leta 1895 postaviti novo telefonsko govorilnico v Gospodski ulici.²⁸ Z vse hitrejšim širjenjem tako telegrafskega kot telefonskega omrežja je najprej leta 1902 prišlo do prenove in povečanja prostorov glavnega telegrafskega in telefonskega urada v Gorici,²⁹ čemur je štiri leta kasneje sledilo dodatno povečanje števila zaposlenih in nadgradnja centrale. To je bilo posledica izgradnje bohinjske železnice in nove železniške postaje v Gorici, ki je ravno tako dobila telefonsko govorilnico.³⁰

Z vzpostavitev telefonskega sistema v mestu so se na omrežje kmalu pričele priključevati javne institucije, podjetja in zasebniki. Tako kot drugod v slovenskih deželah je telefon potreboval veliko časa, da se je uveljavil v javnosti. Ta ga je na prehodu iz 19. v 20. stoletje velikokrat videla predvsem kot nepotreben in visok strošek.³¹ Podobno je bilo tudi v Gorici, kjer je število naročnikov naraščalo zelo počasi. Eden prvih, ki se je povezal s centralo, je bil Odon Lenassi, ki je dal oktobra 1894 na lastne stroške vzpostaviti povezavo med centralo in svojim domovanjem ter proizvodnjo parketa v Solkanu.³² Novembra naslednje leto je število naročnikov znašalo le okoli 35.³³ Veliko večino so predstavljali trgovci, industrialci, obrtniki in javne institucije. Ravno nanje so se osredotočali tudi pozivi, saj je časopisje večkrat izpostavilo, naj se jih čim več priključi na telefonsko omrežje: »Vsak zdravnik, odvetnik, vse kavarne, gostilne itd. bi morali imeti telefonsko zvezo!«³⁴ Ti uporabniki so lahko z uporabo telefona povečali svojo učinkovitost in spremenili način dela.³⁵ Med prvimi uporabniki najdemo gasilsko in policijsko postajo, saj jima je tovrstno sporočanje omogočalo hitrejša intervencija.³⁶

¹⁶ Več o Gorici ter Goriški in Gradiški gl. npr.: Marušič, *Pregled politične zgodovine*; Cressati (ur.), *L'identità plurale*; Marušič, »Gorica draga, domovina mila!«, str. 27–34.

¹⁷ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 62.

¹⁸ *Domovina*, 18. 6. 1869, št. 24.

¹⁹ Marušič, *Železnice na Goriškem*, str. 264–265.

²⁰ Valenčič, *Sadjarstvo*, str. 341.

²¹ Marušič, *Železnice na Goriškem*, str. 265–271.

²² Rutar, *Poknežena grofija Goriška*, str. 96.

²³ *Soča*, 7. 12. 1877, št. 49.

²⁴ *Soča*, 2. 4. 1887, št. 14.

²⁵ *Soča*, 30. 5. 1890, št. 22.

²⁶ Lazarevič, *Začetki uvajanja telefonije*, str. 98.

²⁷ *Sloga*, 15. 11. 1894, št. 22.

²⁸ *Soča*, 29. 11. 1895, št. 48.

²⁹ *Gorica*, 9. 8. 1902, št. 63.

³⁰ *Gorica*, 10. 11. 1906, št. 90.

³¹ Pušnik, *Kulturna zgodovina*, str. 30.

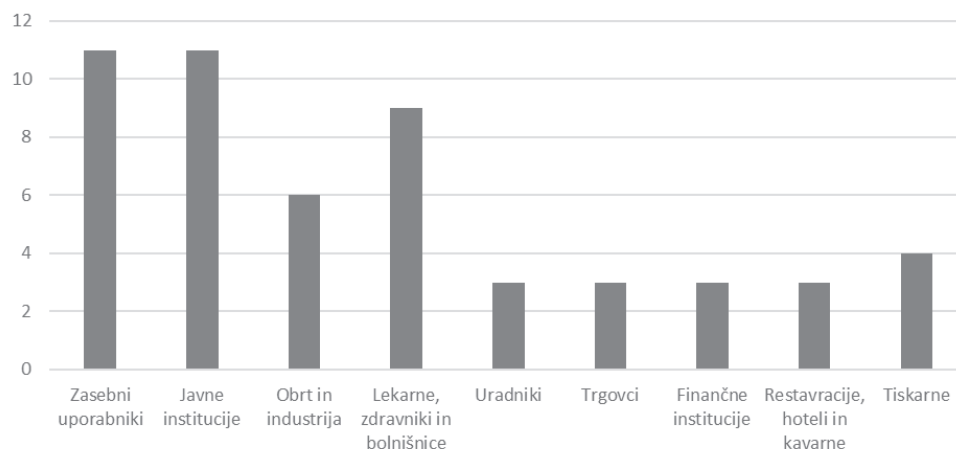
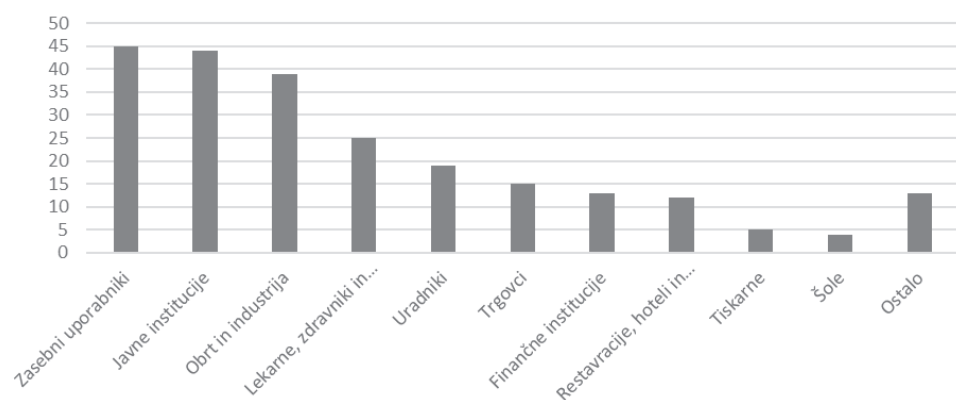
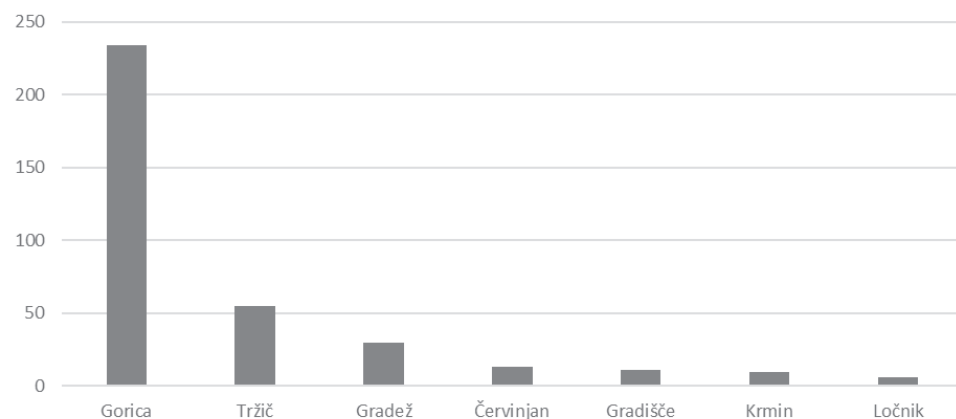
³² *Primorac*, 12. 10. 1894, št. 21.

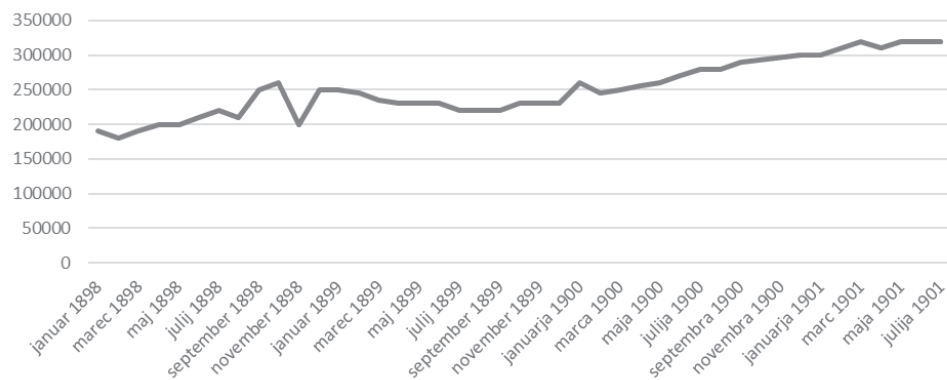
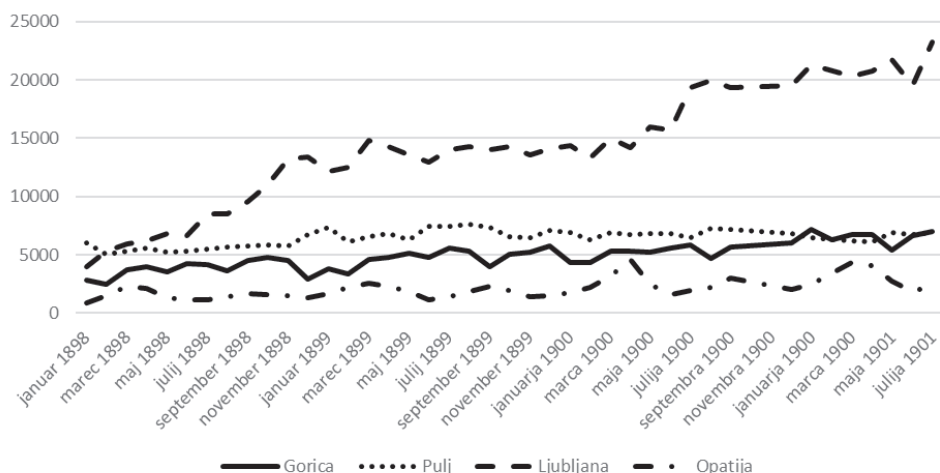
³³ *Soča*, 8. 11. 1895, št. 45.

³⁴ *Soča*, 15. 1. 1897, št. 3.

³⁵ Pušnik, *Kulturna zgodovina*, str. 36.

³⁶ *L'Eco del Litorale*, 10. 8. 1896, št. 92.

Graf 1: Število in struktura naročnikov telefonskih priključkov leta 1896³⁷Graf 2: Število in struktura naročnikov telefonskih priključkov leta 1913³⁸Graf 3: Število naročnikov telefonskih priključkov po naseljih leta 1913³⁹³⁷ *Corriere di Gorizia*, 3. 1. 1897, št. 1.³⁸ Prav tam.³⁹ Prav tam.

Graf 4: Število opravljenih notranjih klicev v Trstu med januarjem 1898 in julijem 1901⁴⁰Graf 5: Število opravljenih notranjih klicev v Ljubljani, Gorici, Pulju in Opatiji med januarjem 1898 in julijem 1901⁴¹

Zasebni uporabniki so bili redki. Leta 1896 med naročniki telefonskih aparatov v mestu najdemo 53 oseb, institucij in subjektov (Graf 1). Najvišji delež so predstavljali zasebni uporabniki in javne službe (na primer pošta, občina, deželni zbor, gasilci). Njihov skupni delež je znašal okoli 40 %. Poleg njih med naročniki najdemo še več lekarn in zdravnikov, nekatere trgovine, uradnike, obrtnike in tovarne. Telefon so sorazmerno hitro dobile tudi časopisne hiše oziroma tiskarne, saj so z njim hitreje prišle do informacij, ki so jih lahko hitreje vključile na strani časopisov.⁴² Že leta 1896 je imel telefon italijanski časopis *Corriere di Gorizia*,⁴³ uredništvo najpomembnejšega slovenskega

časopisa v deželi, *Soča*, pa se je na omrežje priključilo leta 1904.⁴⁴ Uporabnost telefona za medije z vidika hitreje informiranosti je prišla še bolj do izraza, ko se je Gorica priključila na medkrajeno mrežo.⁴⁵

Do konca leta 1902 je število telefonskih naročnikov naraslo na 96⁴⁶ in šele konec leta 1911 preseglo število 200.⁴⁷ Za primerjavo lahko navedemo, da je število vseh telefonskih naročnikov leta 1900 v Trstu znašalo 1236, v Ljubljani pa leto kasneje 192.⁴⁸ Leto pred prvo svetovno vojno je imela dežela Goriška in Gradiška skupno 359 telefonskih priključkov.⁴⁹ Poleg Gorice, kjer je bilo dobrih 65 % vseh uporabnikov, so se na omrežje priključili tudi nekateri zasebniki in javne institucije v Trzinu, Gradežu, Gradišču,

⁴⁰ Podatki so povzeti po člankih, ki jih je tržaško pošto ravnateljstvo med januarjem 1898 in avgustom 1901 objavljalo v časopisu *Edinost*.

⁴¹ Podatki so povzeti po člankih, ki jih je tržaško pošto ravnateljstvo med januarjem 1898 in avgustom 1901 objavljalo v časopisu *Edinost*.

⁴² Pušnik, *Kulturna zgodovina*, str. 36.

⁴³ *Corriere di Gorizia*, 3. 1. 1897, št. 1.

⁴⁴ *Soča*, 17. 2. 1904, št. 14.

⁴⁵ Pušnik, *Slovenski narod*, str. 891.

⁴⁶ *Soča*, 14. 1. 1903, št. 4.

⁴⁷ *Soča*, 23. 9. 1911, št. 109.

⁴⁸ Žontar et al., *Razvoj poštne prometa*, str. 159.

⁴⁹ Guida Paternolli 1914: *amministrativa commerciale per la principessa Contea di Gorizia e Gradisca*, str. 27–29.

Gorica pred prvo svetovno vojno (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).

Červinjanu, Krminu in Ločniku (Graf 3). Vsa naselja so ležala v italijanskem oziroma furlanskem delu dežele, medtem ko slovensko ozemlje še ni imelo javnih telefonskih priključkov.

Če primerjamo strukturo naročnikov med letoma 1897 in 1913, lahko vidimo nekatere razlike. Skupno število naročnikov se je povečalo na 234 (Graf 2). Delež zasebnih uporabnikov in javnih institucij se ni bistveno spremenil in je predstavljal skupno okoli 40 %. Izrazito se je povečal delež goriških obrtnikov in industrijskih obratov, kar je bilo po vsej verjetnosti posledica prednosti, ki jih je imela telefonska zveza za poslovanje s tujino in drugimi deželami. Sorazmerno veliko naročnikov je bilo še med lekarnami in bolnišnicami. Poleg tega so se na omrežje priključile tudi štiri šole in nekatere cerkvene institucije.

Na počasno povečevanje naročnikov je vplivalo več dejavnikov. Poleg že omenjenih visokih stroškov priklopa in uporabe ter regulativ s strani države je bila ena od začetnih težav, da oblasti niso dovolile uporabe telefonov v nočnih urah.⁵⁰ Številni, predvsem zasebni uporabniki niso videli smisla v plačevanju klicev, ki so bili omejeni na mesto. Težavo je predstavljalo predvsem dejstvo, da Gorica ni bila povezana z drugimi središči. Vse to je morebitne interesente odvrčalo od nakupa aparatov in plačila priklopa na omrežje. Majhno število naročnikov je hkrati pomenilo tudi sorazmerno majhno število klicev. Poštno ravnateljstvo v Trstu je med letoma 1898 in 1901 mesečno objavljalo podatke o številu klicev za Trst, Gorico, Ljubljano, Pulj in Opatijo (Grafa 4 in 5). Iz podatkov je razvidno gibanje klicev, katerih število se je v tem obdobju postopoma povečevalo, a so razvidna tudi številna nihanja. Podatki nam povedo, da se je njihovo število najhitreje povečevalo v

Trstu in Ljubljani, ki sta bila v neposredni povezavi drug z drugim in ostalimi večjimi središči, kot na primer Gradec ali Dunaj. Če januar 1898 primerjamo z julijem 1901, vidimo, da se je število klicev v Trstu povečalo za 68 %, a je treba poudariti visoko izhodišče. V Ljubljani se je v tem obdobju število klicev povečalo za skoraj šestkrat, v Gorici pa za dvainpolkrat. V Pulju in Opatiji ni bilo mogoče zaznati takšnih razlik kot v ostalih središčih. V obravnavanem obdobju so v Trstu opravili v povprečju okoli 250.000 notranjih klicev na mesec, v Ljubljani okoli 14.000, v Pulju okoli 6500, v Gorici 4900, v Opatiji pa dobrih 2000. Za primerjavo lahko navedemo, da so septembra 1900 v Ljubljani opravili 331, v Trstu pa 1911 medkrajevnih klicev.⁵¹

Večina prvih telefonskih aparatov v Gorici je bila v rokah nemške in italijanske skupnosti ter podjetij v mestu. Slovenska skupnost se je pričela intenzivneje gospodarsko razvijati šele ob koncu 19. stoletja. V samem mestu do takrat ni imela večjih in pomembnejših trgovin, obrtnih delavnic ali drugih institucij, ki bi se jim finančno izplačal nakup in priklop telefonskega aparata.⁵² Eden prvih Slovencev v mestu, ki je imel telefon, je bil odvetnik in politik dr. Henrik Tuma.⁵³ Po letu 1900 je časopisje goriške Slovence večkrat pozvalo, naj se v večjem številu odločijo za nakup telefonov, da tudi s tem parirajo italijanskemu značaju mesta, saj je bila večina telefonskih naročnikov Italijanov.⁵⁴ Zaradi majhnega števila uporabnikov in klicev v slovenščini so se Slovenci večkrat srečevali s težavami pri vzpostavitvi klicev, saj večina zaposlenih telefonistov in telefonistk na centrali ni

⁵¹ *Soča*, 25. 10. 1900, št. 124.

⁵² Waltritsch, *Slovensko gospodarstvo v Gorici*, str. 77–84.

⁵³ *Soča*, 28. 10. 1903, št. 86.

⁵⁴ *Soča*, 28. 10. 1903, št. 86.

⁵⁰ *Soča*, 8. 11. 1895, št. 45.

znala slovenskega jezika.⁵⁵ Kljub temu lahko med telefonskimi naročniki leta 1913 najdemo več posameznikov, uradnikov (na primer zdravnika Just Bačar in Anton Breclj, odvetnika Henrik Tuma in Dragotin Treo) ter podjetij (na primer modna in manufakturna trgovina Pregrad & Černetič, modna trgovina Antona Medveda in Goriška tiskarna).⁵⁶

Širitev telefonske zveze v druga deželna središča in vključitev v državno omrežje

Dokler je bila telefonska zveza omejena le na Gorico, prebivalstvo, podjetja in institucije niso mogle izkoristiti vseh prednosti, ki jih je naprava ponujala. Hkrati se je zaradi tega število naročnikov povečevalo veliko počasneje kot v središčih, ki so bila povezana med seboj, v medkrajevni oziroma t. i. »interurbani« zvezi, kot so jo imenovali v obdobju pred prvo svetovno vojno. Zaradi tega so številni posamezniki, mediji, trgovska in obrtna zbornica ter politika podpirali čim hitrejšo izgradnjo tako lokalnih kot meddeželnih povezav. Že leta 1892 so se pojavile ideje, da bi Gorico povezali s Trstom in s tem z drugimi deli države. Predlog so javnosti posredovala nekatera trgovska in obrtna podjetja, c. kr. namestništvu v Trstu pa goriška trgovsko-obrtna zbornica.⁵⁷ Telefonska zveza bi mesti povezala z vmesnimi telefonskimi centralami v Trzinu in Gradišču.⁵⁸

Trst je bil najpomembnejše avstrijsko pristanišče, eno glavnih središč mednarodne trgovine, podjetništva, industrije in bančništva, zaradi česar so imele tudi sosednje dežele velik interes, da bi se povezale z njim. Isto leto, ko se je pojavila ideja o zvezi med Gorico in Trstom, je bila zgrajena telefonska povezava med Trstom in Dunajem, na relaciji Dunaj–Gradec–Maribor–Celje–Ljubljana–Trst. Dolga je bila 505 km in je bila tedaj najdaljša tovrstna povezava v Evropi. V začetku je bila linija direktna, zaradi česar niso bila povezana vsa mesta na trasi. Maribor se je nanjo priključil leta 1894,⁵⁹ Ljubljana pa šele oktobra 1897.⁶⁰ V naslednjem desetletju so kljub več idejam in pozivom vsi poskusili, da bi v medkrajevo povezavo vključili tudi Gorico, ostali le na papirju, saj oblasti projektu niso želele nameniti dovolj denarnih sredstev za izgradnjo omrežja. Goriški deželni zbor je vprašanje povezave resneje obravnaval leta 1902, ko je c. kr. namestništvo seznanil z željo po vzpostavitvi telefonske zveze med Trstom, Gorico, Krminom in Vidmom v Italiji. Poslanci so v dopisu izpostavljali predvsem velik pomen neposrednega komunikacij-

skega kanala z najpomembnejšim pristaniščem države z vidika gospodarskega napredka in učinka na področju trgovine. Največjo prednost so videli predvsem pri izvozu sadja, ki je bil po pisanju poslanca Ernesta Holzerja podvržen hitrim spremembam in nihanju cen.⁶¹ Informacije, povezane s tem vprašanjem, bi v povezavi s hitro komunikacijo goriški sadjarski trg naredile bolj konkurenčen tako v notranji kot zunanji trgovini.⁶² Kljub temu se ta projekt še nekaj let ni premaknil z mesta, ker državne oblasti niso želele zagotoviti dovolj sredstev in so zahtevale, da občine, ki bodo uporabljale telefonsko zvezo, krijejo 30 % stroškov postavitve omrežja, kar pa je bilo zanje nesprejemljivo, saj bi tovrstna investicija pregloboko zarezala v proračune. Goriške deželne oblasti so občine podprle in izpostavile, da v več deželah omrežja gradijo izključno na državne stroške.⁶³ Večkratne prošnje so bile uslišane šele leta 1906, ko so 1. aprila otvorili telefonsko povezavo med Trstom, Gorico in Krminom. Cena triminutnega klica iz Gorice v Trst je znašala 1 krono, v Ljubljano in Maribor 2 kroni, v Gradec in na Dunaj pa 3 krono. S tem je bil urenjen glavni telekomunikacijski projekt desetletja v deželi.⁶⁴ Gorica se je povezala z vsemi večjimi središči v državi in je lahko izkoristila vse prednosti lažjega komuniciranja z gospodarskega, političnega in informacijskega vidika. Točno štiri leta kasneje je bila predana v uporabo še zveza med Gorico in Vidmom, kar je deželo neposredno povežalo z Italijo.⁶⁵

Poleg povezav s Trstom in drugimi deli države ter Italijo so se vzporedno pojavili pogoji, da bi s telefonom povezali tudi lokalna središča znotraj dežele. V tem okviru so oblasti poskušale vzpostavitev telefonskih zvez povezati z izgradnjo bohinjske železniške proge. Krmin in Trzin sta se priključila neposredno na povezavo med Gorico in Trstom, medtem ko so v tem oziru ostali zanemarjeni predvsem kraji na severu in vzhodu dežele. Prvi kraji, ki so dobili telefonsko povezavo, so bili v bližini Gorice ali Trsta oziroma ob telefonski liniji, ki je povezovala mesti. Leta 1903 se je s centralo v Gorici povezala mizarska zadruga v Solkanu.⁶⁶ Neposredno s Trstom se je leta 1906 povezala še Sežana,⁶⁷ z Gorico in Krminom pa leta 1909 Ločnik.⁶⁸ Oba kraja sta dobila telefonsko govorilnico. Ob že omenjeni gradnji bohinjske proge je gradbeno podjetje *Redlich & Berger* postavilo zasebno telefonsko omrežje, ki pa lokalnemu prebivalstvu

⁵⁵ Soča, 10. 6. 1903, št. 46.

⁵⁶ Guida Paternolli 1914: *amministrativa commerciale per la principessa Contea di Gorizia e Gradisca*, str. 27–28.

⁵⁷ Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradišanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1902, str. 63.

⁵⁸ Soča, 29. 1. 1897, št. 5.

⁵⁹ Žontar et al., *Razvoj poštne prometa*, str. 160.

⁶⁰ Lazarevič, *Začetki uvajanja telefonije*, str. 98.

⁶¹ Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradišanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1902, str. 62–64.

⁶² O gospodarstvu in trgovini na Goriškem in Gradiškem gl. npr.: Marušič, *Prispevki k poznavanju*, str. 59–72; Luchitta, *La Camera*, str. 27–77.

⁶³ Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradišanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1904, str. 40–41.

⁶⁴ Gorica, 31. 3. 1906, št. 26.

⁶⁵ Gorica, 2. 4. 1910, št. 26.

⁶⁶ Soča, 31. 10. 1903, št. 87.

⁶⁷ Gorica, 7. 8. 1906, št. 63.

⁶⁸ Gorica, 3. 4. 1909, št. 27.

Oglas podjetja Ivan Potočnik & A. Hügel iz Gorice, ki je med drugim omogočalo priklop hišnih telefonov (Soča, 6. 5. 1905, št. 36).

ni bilo dostopno.⁶⁹ Tovrstne telefonske postaje so bile namenjene predvsem lažji koordinaciji gradbenih in izvedbenih del. Za telefonsko linijo med Tolminom in Sveto Lucijo (Mostom na Soči) je po koncu gradnje c. kr. poštni in brzojavni urad v Trstu občinama predlagal, naj odkupita linijo in postavita telefonski govorilnici, kar bi koristilo predvsem lokalnim trgovcem.⁷⁰ Vsaka občina je morala prispevati po 125 kron, do česar pa je prišlo z zamikom. Tolmin je telefonsko govorilnico dobil šele leta 1908.⁷¹ Poleg tovrstnih pobud sta se v širitev mreže aktivno vključili še goriška trgovska in obrtna zbornica ter državna oblast, ki se je leta 1909 odločila Gorico povezati s severnimi in vzhodnimi predeli dežele. Goriški deželni zbor je pripravil posebno spomenico, ki jo je aprila 1909 naslovil na trgovsko ministrstvo, v kateri se je zavzel za razširitev telefonske mreže po deželi. Med prioritetskimi projekti je navedel drugo telefonsko povezavo s Tržičem in Krminom, povezavo s posoškimi kraji in navezavo na Koroško, povezavo s Kranjsko po Vipavski dolini in lokalno mrežo, ki bi povezala večja naselja na furlanski ravnici.⁷² Do prve svetovne vojne so uresničili le prvo in zadnjo idejo, kar je razvidno iz seznamov telefonskih uporabnikov v deželi. Ob koncu leta 1913 so potegnili tudi povezavo med Gorico in Žago, a ta ni omogočala priklopov na omrežje, saj je niso uvrstili med javne povezave.⁷³ Severnemu in vzhodnemu delu Goriške in Gradiške tako do prve

svetovne vojne niso bile zagotovljene uporabne telefonske povezave, čemur sta v največji meri botrovala pomanjkanje sredstev in nezanimanje morebitnih uporabnikov.⁷⁴ Temu bi lahko predvsem na podeželju dodali še nezaupanje in strah pred novostmi, saj prebivalstvo zaradi slabše izobrazbe in oddaljenosti od središč ni bilo tako dojemljivo za uporabo telefona.⁷⁵

Sklep

Dežela Goriška in Gradiška se je sorazmerno zgodaj vključila v sistem telefonije, enega paradnih konj tehnične revolucije druge polovice 19. stoletja. Kljub temu pa se je pri širjenju omrežja soočila z več težavami. Razvoj je v prvih desetletjih oviralo predvsem to, da Gorica ni bila povezana z drugimi deželnimi središči, saj je bilo omrežje omejeno izključno na mesto in bližnje kraje. Posledično se je le počasi povečevalo število naročnikov telefonov. Večina prvih uporabnikov so bile različne javne službe, industrijski obrati, trgovci in obrtniki ter lekarne, a tudi zasebni uporabniki niso bili redki. Deželne oblasti in gospodarske institucije so si zaradi gospodarskih koristi več let intenzivno prizadevale, da bi Gorico povezale s Trstom in Italijo, a se je projekt soočal s številnimi, predvsem finančnimi težavami. Ti povezavi, ki sta bili vzpostavljeni šele v letih 1906 in 1909, sta deželi odprli nove možnosti, saj se je Gorica povezala z velikimi središči, kot so bili Trst, Gradec in Dunaj. Poleg tega so nove povezave ugodno vplivale na širitev mreže znotraj dežele, saj so se na medkrajevni povezavi pričela povezovati manjša središča. V prvi vrsti je šlo za naselja na furlanski ravnici, v zahodnem delu dežele, do prve svetovne vojne pa se je omrežje razširilo tudi na sever. Vzpostavitev povezav so pogojevali predvsem gospodarski in strateški razlogi, kar velikokrat ni bilo v skladu z željami civilne uprave in zasebnih uporabnikov, katerih število je zaradi tega naraščalo počasi.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici
PANG 55, Občina Sveta Lucija, t. e. 57

ČASOPISI

Corriere di Gorizia, 1897
Domovina, 1869
Edinost, 1898, 1899, 1900, 1901
Gorica, 1902–1912

⁶⁹ *Gorica*, 20. 2. 1904, št. 15.

⁷⁰ PANG 55, Občina Sveta Lucija, t. e. 57, a. e. 58, d. 1347.

⁷¹ Žontar et al., *Razvoj poštnega prometa*, str. 168.

⁷² *Gorica*, 23. 7. 1912, št. 59.

⁷³ *Soča*, 17. 3. 1914, št. 12.

⁷⁴ *Gorica*, 23. 7. 1912, št. 59.

⁷⁵ Devetak, *Društveno življenje*, str. 104–105.

L'Eco del Litorale, 1896
Primorec, 1894
Sloga, 1894
Soča, 1877–1914

TISKANI VIRI

Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, str. 439–448. 116. Ukaz ministerstva za trgovino od 7. oktobra 1887, o gradnji in rabi telefonskih naprav, ki imajo biti sklenene z državnim telegrafom.

Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, str. 1029. Zakon z dne 29. decembra 1892. I. o podržavljenji mestnih telefonskih mrež.

Guida Paternolli 1914: *amministrativa commerciale per la principesca Contea di Gorizia e Gradisca*. Gorizia: Paternolli, 1913.

Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradišanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1902. V Gorici: Deželni odbor, 1903.

Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradišanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1904. V Gorici: Deželni odbor, 1905.

LITERATURA

Cressati, Claudio (ur.): *L'identità plurale: storia, cultura e società a Gorizia: convegno internazionale – Gorizia 28 aprile 2003*. Gorizia: comune, 2006.

Devetak, Robert: *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.

Fang, Irving: *A History of Mass Communication: Six Information Revolutions*. Boston: Focal Press, 1997.

Hobsbawm, Eric: *The Age of Empire: 1875–1914*. New York: Vintage Books, 1996.

Lazarevič, Žarko: Začetki uvajanja telefonije v Ljubljani. *Kronika* 35, 1987, str. 97–100.

Luchitta, Alberto: *La Camera di Commercio di Gorizia 1850–2000: uomini e lavoro in 150 anni di storia*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001.

Marušič, Branko: »Gorica draga, domovina mila!«. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš in Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 27–33.

Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovenecv na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.

Marušič, Branko: Prispevki k poznavanju gospodarskih razmer na Goriškem v 19. in v začetku 20. stoletja. *Aleksandrinke* (ur. Darja Skrt). Nova Gorica: Goriški muzej, 2014, str. 59–72.

Marušič, Branko: *Železnice na Goriškem (1860–1918)*. *Acta Histriae* 16, 2008, str. 261–276.

Pušnik, Maruša: *Kulturna zgodovina elektronskih me-*

dijev: od telefona do walkmana. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2019.

Pušnik, Maruša: Slovenski narod v dobi zgodnje mediatizacije: od telegrafa do kinematografije. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 55, 2018, str. 882–905, 961–962.

Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradišanska*. Nova Gorica: Jutro, 1997 (ponatis iz leta 1893).

Valenčič, Vlado: *Sadjarstvo. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 317–341.

Waltritsch, Marko: *Slovensko gospodarstvo v Gorici. Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš in Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 77–84.

Žontar, Majda in Klinar, Vladimir in Hozjan, Andrej: *Razvoj poštne prometa na Slovenskem od podržavljenja 1722 do 1918. Pošta na slovenskih tleh* (ur. Andrej Hozjan). Maribor: Pošta Slovenije, 1997, str. 98–177.

S U M M A R Y

The beginnings and development of the telephone in the County of Gorizia-Gradisca up to the First World War

The second half of the nineteenth century was a period of rapid technological progress and innovations, which left a lasting mark on society. One of the most important inventions was the telephone, which accelerated long-distance communication and thus crucially affected the flow of information, politics, economy, and the overall social progress. Quick to acquaint itself with telephony, the territory of present-day Slovenia already saw the first telephone switchboards and apparatuses set up in the 1880s. The County of Gorizia-Gradisca, too, joined the telephone system at a relatively early stage. Its capital Gorizia obtained its first telephone number in 1894. Nevertheless, both the city and the territory encountered several problems expanding the network. The principal reasons for slow development in the first decades was that Gorizia did not have telephone connections with the centres of other parts of the state (e.g. Trieste, Ljubljana, Klagenfurt, Vienna) and that the network was strictly limited to the city and its surroundings. The number of telephone subscribers therefore grew very slowly because the strictly lo-

cal network could not bring economic advantage nor could it enable a fast flow of information between places, besides which establishing a connection to the network represented a major financial burden. The majority of the first users were various public companies, industrial plants, traders, craftsmen, and pharmacies, and there were also quite a few private users. To increase the economic benefits, territorial authorities and economic institutions endeavoured for years to connect Gorizia with Trieste and Italy, but the project was beset by many difficulties, particularly financial ones. Once finally established in 1906 and 1909, respectively, these connections opened new opportunities for the territory, as the city

of Gorizia also established connections with other major centres, such as Graz and Vienna. In addition, the new connections also facilitated the expansion of the network within the territory of Gorizia-Gradisca by including minor centres in the interurban network. These were primarily settlements on the Friuli plain, whereas in the western part of the territory, the network had by the First World War also begun to spread northwards. The establishment of connections was mainly contingent on the economic and strategic reasons, which were not always in congruence with the wishes of the civil administration and private users, whose numbers therefore grew more slowly.

